

POZNÁMKY KU KONCEPTU ĽUDSKEJ DÔSTOJNOSTI

MÁRIA NEMČEKOVÁ, Jesseniova lekárska fakulta UK, Martin

NEMČEKOVÁ, M.: Several Remarks on the Concept of Human Dignity
FILOZOFIA 56, 2001, No 5, p. 300

One of the predominating ethical principles in contemporary western culture is the proclamation of the respect for human dignity. It is emphasized as the universal principle of human relationships, its importance being stressed also in specific relationships concerning human care. The author aims at the conceptualization of the phenomenon of human dignity, seen from two points of view: social (interpersonal) and intrasubjective. She defines the concept of dignity on the background of various social ideals corresponding various historical periods in western culture. She examines anthropological and social standards of equality, esteem and respect as the basis of enforcing justice as well as social and individual liberty. On intrasubjective level the stress is put on the selfrespect of the individual as the basis of his or her consciousness of his or her own dignity.

Jednou z charakteristických črt ľudského života v jeho sociálnej aj individuálnej forme je existencia v čase. Ľudské dejiny a ich teoretická reflexia sú aj históriou rastúcich možností a dispozícií človeka, jeho prehlbujúceho sa poznania, rozširovania druhov konania a aktivít, utváraných predovšetkým na báze mocenských vzťahov k svetu, prírode a k iným ľudským bytostiam. Úžas a opojenie z možností sú čoraz viac sprevádzané aj úzkosťou a obavami z možných dôsledkov ľudskej aktivity. Ale tak, ako jednotlivec má možnosť sebarozvoja a sebaurčenia do podoby zrelej a zodpovednej osobnosti, aj sociogenéza, historický vývoj ľudského rodu, môže pokračovať v sociálnej a kultúrnej dimenzii v úsilí o vyššiu dokonalosť. Obavy z dehumanizujúcich dôsledkov vedecko-technických možností človeka na prelome ďalšieho tisícročia jeho existencie rastú najmä od druhej polovice 20. storočia. S čoraz väčšou naliehavosťou sa vyžadujú spoločenské záruky a morálna kompenzácia rôznych foriem moci. Cieľom je obnova duchovného rozmeru života ľudí i spoločnosti, oslabovanie tendencií riešiť ľudské otázky mocenskou prevahou, utváranie medziľudských vzťahov vo všetkých podobách a formách na báze rovnocennosti, úcty a tolerancie. Jednou z etických dominánt západnej kultúry v súčasnosti sa stala proklamácia zásady *úcty k ľudskej dôstojnosti*. Zdôrazňuje sa ako všeobecný princíp medziľudských vzťahov¹, jej význam sa akcentuje i v špecifických vzťahoch spätých so starostlivosťou o človeka (etické kódexy zdravotníckych profesií a i.)².

¹ V preambule *Všeobecnej deklarácie ľudských práv* je zdôraznený význam uznania prirodzenej dôstojnosti a rovnakých neodňateľných práv pre všetkých ľudí, ktoré sú základom slobody, spravodlivosti a mieru vo svete. Valné zhromaždenie OSN v tomto dokumente apeluje na všetky národy a štáty, aby princípy *Všeobecnej deklarácie ľudských práv* nielen dodržiavali, ale výchovou a vzdelávaním rozširovali úctu k týmto právam a slobodám ([11], 3).

² Deontologický kódex Slovenskej lekárskej komory, *Práva pacientov*, prijaté Asociáciou nemocníc Slovenska, ale aj zákon Národnej rady SR č. 277/1994 o zdravotnej starostlivosti

Dejiny medziľudskej interakcie a ich etická reflexia sú však aj historickou skúsenosťou toho, že normatívne vymedzenie akéhokoľvek ušľachtilého morálneho cieľa na úrovni abstrakcie, bez určenia konkrétnych prostriedkov a navyše bez zmien v objektívnych podmienkach života ľudí zostane len sociálnou utópiou. Aj praktické uplatňovanie tohto princípu vyvoláva potrebu konkretizovať poňatie a nájsť kritériá dôstojnosti.

Ak vychádzame z adjektíva "dôstojný" ako označenia človeka, ktorý má vážnosť a úctu ([18], 110), môžeme sa v úvahách o historickom vývoji poňatia ľudskej dôstojnosti orientovať na poznávanie vzájomných súvislostí teoretických názorov a praktických predpokladov uplatňovania úcty k človeku v dejinách, resp. na analýzu podmienok ich porušovania. Takýto prístup vyvoláva nemálo otázok. V čom spočíva hodnota človeka? Je považovaný za "hodného", hodnotného, rovnocenného každý ľudský jednotlivec, alebo existuje hodnotová hierarchia, na základe ktorej sú ľudia selektovaní a diskriminovaní? Ak áno, je tento výber daný prirodzenými (biologickými) predpokladmi, je určovaný charakterom spoločenských vzťahov, alebo obidvomi súčasne? Metodologickým problémom v takomto prístupe je však šírka tématiky, ktorej komplexné spracovanie by vyžadovalo interdisciplinárne riešenie z hľadiska antropológie, filozofie a etiky, práva, ekonómie, sociológie a ďalších disciplín.

Pojem dôstojnosti sa pokúsime vymedziť na základe modelov spoločenského ideálu západnej kultúry; zohľadnením aspektu antropologického cez kritériá rovnosti, rovnocennosti, vážnosti a úcty; z hľadiska vzťahov sociálneho a individuálneho.

1. Z dejinno-filozofického aspektu sa môžeme orientovať na základe modelov spoločenského ideálu v určitých historických etapách vývoja západnej kultúry. Vymedzenie vážnosti a úcty súvisí s chápaním rovnosti (rovnocennosti) či nerovnosti, od ktorého sa odvíja uplatňovanie spravodlivosti, rovnoprávnosti a možnosť prejavov sociálnej i individuálnej slobody v určitých sociálno-ekonomických podmienkach.

2. Z aspektu antropologického cez kritériá rovnosti, rovnocennosti, vážnosti a úcty môže byť inšpiráciou týchto úvah Rousseauovo odlišenie nerovnosti prirodzenej (telesnej) od nerovnosti mravnej alebo politickej. Poznávanie človeka aj prostredníctvom odhaľovania pôvodu nerovnosti medzi ľuďmi považoval J. J. Rousseau za jednu z najdôležitejších otázok filozofie ([16], 77). Prvý typ nerovnosti, vytvorený prírodou, spočíva v rozdielnosti veku, zdravia, telesných síl i vlastností ducha a duše. Druhý je závislý od dohody alebo aspoň schválený súhlasom ľudí. Skladá sa z výsad, čo umožňuje niektorým ťažiť na úkor druhých tým, že sú bohatší, uctievanejší, mocnejší než oni, alebo ich dokonca nútiť k poslušnosti ([16], 83). Z pohľadu ľudí konca 20. storočia však môžeme dodať, že usporiadanie spoločenských vzťahov môže rovnako vytvárať podmienky pre "neprirodzenú" nerovnosť, ako aj kompenzovať handicapy nerovnosti prirodzenej. Rozdiely vo vlastnostiach ducha a duše i v zdraví nemožno

v nadväznosti na medzinárodné dokumenty deklarujú právo osoby, ktorej je poskytovaná zdravotná starostlivosť, ako *právo na zmiernenie utrpenia v súlade so súčasným stavom lekárskeho a biomedicínskych vied, na humánnu starostlivosť a na etický a dôstojný prístup zdravotníckych pracovníkov, ako aj iných odborných pracovníkov v zdravotníctve* ([21], § 6, odst. f; [4]; [8]; [5]).

absolutizovať, ale ako prirodzene nerovné sa majú chápať len ako dispozícia, ktorá sa diferencovane rozvíja (progreduje, resp. regreduje) práve v závislosti od spoločenských podmienok.

Domievame sa, že z hľadiska prirodzenej nerovnosti sú závažné aj otázky vývojového štádia ľudskej bytosti, určenie ktorých má závažné morálne konzekvencie. Sú si absolútne rovné všetky štádia ontogenézy (od splynutia mužskej a ženskej pohlavnej bunky po smrť ľudského jednotlivca, ktorá nie je okamihom ale postupným a diferencovaným procesom odumierania buniek)?³

3. Z hľadiska vzťahu sociálneho a individuálneho môžeme úvahy o dôstojnosti viesť na troch navzájom sa podmieňujúcich úrovniach medziľudskej interakcie: *makrosociálnej* - ide o vzťah spoločnosti a jednotlivca, jeho hodnoty, na základe ktorého sú v určitom sociálnom systéme vymedzené sociálne a individuálne práva v jednote s povinnosťami, ako aj ich ochrana; *mikrosociálnej* a *interpersonálnej* - vzájomná úcta a dodržiavanie práv a povinností v medziľudských vzťahoch; *intrapersonálnej*, *intra-subjektívnej* - vo vzťahu človeka k sebe samému, ide o vedomie vlastnej dôstojnosti.

Sociálna a interpersonálna rovina ľudskej dôstojnosti. Názory na hodnotu každého človeka podliehali spoločensko-historickému vývoju a tvoria trvalú súčasť teoreticko-filozofických úvah o podstate človeka a o základných atribútoch jeho ľudského bytia. Obsah morálno-hodnotových charakteristík preverovala a korigovala jestvujúca úroveň spoločenskej praxe. Či už akceptujeme názor o jednote a vzájomných protirečeniach výrobných síl, spoločenských vzťahov a vedomia ([10], 232), viac akcentujúci vonkajšie spoločenské zmeny (vznik nových spoločenských štruktúr - polis, osamostatnenie duchovno-produktívnej činnosti na základe dovŕšenia spoločenskej deľby práce a ich dejinné premeny v praxi i v reflexii), alebo "filozofiu vnútornej skúsenosti", ktorá si všima najmä význam týchto skutočností pre človeka a ich prežívanie ([12], 80), vždy ide o rozvoj ľudských bytostných síl, o formy seberealizácie človeka a spôsoby jeho sebainterpretovania.

Úcta k človeku, hoci jej kritériá boli nerovnakou mierou odvodzované od nerovnosti prirodzenej alebo sociálne získanej, vždy úzko súvisela s najzákladnejšou ľudskou činnosťou - prácou, produkciou hodnôt. Prax spoločného konania formovala vzory správania, konkretizované v názoroch na žiaduce a spoločenstvom oceňované vlastnosti (fyzické i získané). V rodovej spoločnosti úcta k individuu korešpondovala s jeho prínosom pre spoločenstvo. Až rozklad prirodzenej jednoty práce a jej vecných podmienok a možnosť získavania a rozdeľovania nadproduktu sa následne odráža v hodnotiacom procese, ktorý zodpovedá diferenciacii spoločenských vzťahov.

Kým o kritériách úcty a na nej založenej dôstojnosti v rodovej spoločnosti môžeme uvažovať na základe poznatkov kultúrnej antropológie a etnografie, zmienky o úcte k ľudskej dôstojnosti v jej interpersonálnej dimenzii nachádzame už v najstarších mezopotámskych písomných pamiatkach. V starovekom akkadskom texte *Múdre rady*, ktorý

³Od ich určenia sa odvíja veľké množstvo etických problémov spojených s umelými zásahmi do ľudského reprodukčného procesu (interrupcia, otázky eutanázie, transplantológie a i.), ktorých riešenie prekračuje rámec nášho príspevku.

je zbierkou mravných napomenutí, pochádzajúcich pravdepodobne z 2. polovice 2. tisícročia pred naším letopočtom, je rada cenit' si dôstojnosť človeka ("*... tvé rty nechť cení dôstojnosť človeka, drzost a urážku měj v ošklivosti...*") ([15], 82).

V klasickom období antiky, neboli ľudskí jednotlivci hodnotení ako rovnocenní z hľadiska prirodzeného, antropologického ani spoločenského, nakoľko atribúty ľudského splňali len slobodní občania. Otrok, považovaný za súčasť objektívnych výrobných podmienok, hovoriaci nástroj - *organon empsychon*, stál mimo hodnotiaceho procesu. Hodnota slobodného individua bola limitovaná jeho spoločenským postavením (politickým - občan, pozemkový vlastník alebo len majetkovým - slobodný, ale politicky neplnoprávny subjekt, napr. prepustenec obchodník, remeselník) v hierarchii závislej od charakteru vykonávanej činnosti. Človek bol chápaný ako rozumová bytosť, jeho dôstojnosť a hodnota spočívali predovšetkým v duchovnej podstate, založenej na *rozume a intelektuálnom poznávaní*. Toto poňatie človeka korešpondovalo s hodnotovou hierarchizáciou ľudskej činnosti, ktorej vrchol tvorila činnosť duševná. Najnižšie hodnotená bola práca remeselníkov, ktorí "*sú nielen telesne znetvorení svojimi umeniami a remeslami, ale aj ich duše sú ubité a doráňané obyčajnými prácami*" ([14], 212). Gréckym ideálom bola vyváženosť dobra a krásy, *kalokagathia* - harmónia v duši. Mala sa dosahovať pôsobením na dušu (múžickou výchovou) i cvičením tela (gymnastickou výchovou). Duchovné formovanie dieťaťa i dospelého občana prostredníctvom lásky k múdrosti malo prioritu pred telesným. Podľa Sokrata tieto dve umenia, múžické a gymnastické, vlohy k srdnatosti a láske k múdrosti, dostali ľudia od nejakého boha "*... nie pre dušu a telo, iba ak mimochodom, ale pre dve struny našej duše, aby sa napínaním a popúšťaním dostali do vzájomnej harmómie.*" ([14], 118) Aj podľa Aristotela bola najvyššou hodnotou, spôsobom dosiahnutia blaženosti, činnosť duševná. Hoci Aristoteles uvažoval o prirodzenej nerovnosti ľudí, pripúšťal možnosť účasti otrokov nielen na fyzických pôžitkoch, ale aj na blaženosti, za predpokladu ich samostatného a slobodného života ([1], 251). K predstavám o dôstojnosti človeka Aristoteles prispel aj dôrazom na hodnotu konania - "*...spravodlivými sa stávame tak, že spravodlivo konáme...*" ([1], 43), ako aj svojimi úvahami o mravnosti. Činy možno hodnotiť ako mravné, keď pre subjekt činnosti platí, že "*... po prvé ich musí robiť vedome, po druhé, na základe slobodného rozhodnutia, a to rozhodnutia pre samu vec, a po tretie, musí ich vykonávať s pevnou a neotrasiteľnou istotou...*" ([1], 478-479) Komplexnosť ním vymedzených kritérií mravných činov, uskutočnených na základe slobodnej vôle, nebola v etických teóriách prekonaná.

V období helenizmu filozofia reflektuje nové spoločensko-politické pomery (úpadok demokratického systému gréckej polis, ktorý vyvrcholil stratou samostatnosti v dôsledku macedónskej expanzie). Narušená integrita vzťahu občan - štát viedla k privatizácii života a posilneniu individualizmu. To sa odráža aj v názoroch na postavenie človeka.

Epikuros sa pokúsil zdôvodniť samostatnosť mravnej osobnosti, ktorá je schopná vytvárať si svoj vnútorný harmonický svet. K myšlienkam demokratizmu a rovnosti prispel najmä tým, že zo spoločenstva hľadajúcich seba v pravde nevylučoval ani ženy a otrokov ([9], 8). Epikuros odmietol abstraktný princíp spravodlivosti ako nefunkčný

a zdôraznil: "*Spravodlivosť sama osebe nie je ničím a má význam len vo vzájomných stykoch ľudí, keď sa... uzavrie nejaká zmluva, že si nebudú navzájom škodiť.*" ([6], 64)

Základy poňatia dôstojnosti založenej na princípe antropologickej rovnocennosti všetkých ľudských bytostí boli položené v učení stoikov. "*Všetci máme tie isté počiatky ten istý pôvod... Jeden svet je spoločným rodičom všetkých.*" ([22], 352) - to je najradikálnejšia myšlienka filozofie starej stoy, *idea prirodzenej antropologickej rovnosti ľudí*, aj keď táto téza nenašla vo svojej dobe potrebnú odozvu.

Na túto ideu nadväzuje kresťanstvo. Jedným z jeho ideových zdrojov bol odpor voči nerovnoprávnosti individuálnej (postavenie otrokov) i sociálnej (podriadenosť národov Rímskej ríši). Kresťanstvo sa muselo (a musí) vysporadúvať s protirečením medzi deklarovanou prirodzenou rovnosťou ľudí (bytosť stvorená, rovnosť pred bohom) a faktickými formami nerovnosti a sociálnej aj individuálnej nespravodlivosti. Poňatie dôstojnosti vrátane predstáv o spravodlivosti prešlo vývojom tak ako samotné kresťanské učenie - od nenaplnených kolektivistických eschatologických vízií raného obdobia až po ich individualizáciu. Kresťanstvo prevzalo grécky pojem *askézis* (cvičenie v dodržiavaní mravných zásad, gymnastika duše vedúca k sebaovládaniu), jeho obsah sa však modifikoval. Oproti antickej duševnej harmónii, založenej na rozumovom poznaní dobra, pravdy a krásy, kresťanský systém hodnôt sa vzťahuje na absolútne ako na najvyššiu hodnotu prostredníctvom *viery*. Duševnú harmóniu možno dosahovať prekročením pozemských súvislostí, popretím všetkého dočasného, pomimutelného, priblížením sa k bohu. Tým mohla byť prekonávaná svetská stavovská a majetková nerovnosť, ako aj iné formy nespravodlivosti pozemského, dočasného života. Podľa kresťanského učenia je každý človek bytosťou stvorenou, čo implicitne v sebe nesie znak rovnocennosti. Človek, jeho hodnota a dôstojnosť, individuálna jedinečnosť nie sú založené iba na rozume, ale aj na schopnosti slobodného rozhodovania pre večnú spásu. Možnosť spásy, ktorá sa ponúka človeku ako konečná záchrana, nie je však typická iba pre kresťanské učenie. Prístup k večnej, posmrtnej blaženosti je súčasťou ideológie aj iných náboženských systémov (judaizmus, islam). Dôležitým prvkom kresťanského učenia, ktorý je prejavom úcty k hodnote každej ľudskej bytosti, je *princip lásky k bližnému*, na ktorom by mali byť založené medziľudské vzťahy (R 13, 8-10). Aj keď apely na zhovievavosť voči previnilcom, lásku k bližnému, zdôrazňovanie súcitu a ľudskosti nachádzame aj v starozákonných textoch (Pr 3, 27-30) i v dielach neskorého stoicizmu, láska k bližnému ako všeobecný princíp konania bol vyzdvihnutý až v kresťanskom učení. Novým pohľadom na sebauvedomenie a dôstojnosť človeka je v kresťanskom učení aj hodnotenie zmyslu utrpenia v ľudskom živote.

Prechod od stredoveku k novoveku, obdobie renesancie a humanizmu, priniesol návrat k ľudským problémom v pozemských súvislostiach a nové pohľady na človeka. Toto kultúrne a vzdelanostné hnutie 14.-16. storočia v sekularizovanej forme vyzdvihlo individualitu, dôveru v neobmedzenosť možností a vzdelania a s tým súvisiacu úctu k osobnosti individua a k jeho dôstojnosti. Cieľom bolo vytvoriť obraz človeka slobodného, nezávislého od autorít, založeného na *poznání a rozume*. V praktickej rovine došlo k rozvoju všeobecnej vzdelanosti, potrebu ktorej vyvolali nové ekonomické a sociálne podmienky. Dôležitým predpokladom rozširovania vzdelanosti z technického hľadiska bol vynález kníhtlače. V týchto ideovo-kultúrnych súvislostiach možno oceniť

prínos J. A. Komenského, ktorý svojimi demokratickými názormi ďaleko prekročil horizont renesančného myslenia. Požadoval rovnaké podmienky vzdelávania bez rozdielu pohlavia a spoločenského postavenia. Toto pokrokové demokratické úsilie, chápanie výchovy a vzdelania ako prostriedku morálnej obrody jednotlivcov i spoločnosti, zdôraznenie významu materinskej reči v základnom vzdelávaní, ale aj potreby ovládania cudzích jazykov ho popri rozvoji didaktických zásad a optimalizácii vyučovania radia k najvýznamnejším propagátorom a realizátorom myšlienky ľudskej dôstojnosti v oblasti pedagogiky.

Renesancia otvorila obrovský priestor pre všestrannú individualizáciu, rast samostatnosti, rozširovanie možnosti sebaaprejavu. Zároveň za tento rast individuality, rozširovanie slobody a autonómie človek západnej kultúry odvádza určitú daň a tou je postupné vyčleňovanie z pevných sociálnych mikroštruktúr, spojené so stratou istôt, ktoré poskytuje societa, ďalej sú to pocity sociálnej odlúčenosti, prežívanie a kompenzovanie utrpenia z osamelosti.

V období osvietenstva sa v porovnaní s renesanciou rozšíril intelektuálny horizont a snahy chápať novým spôsobom prírodu, spoločnosť i človeka. Dozrievala potreba radikálnych sociálno-ekonomických a politických zmien. Šírenie ideí *prirodzenej rovnosti ľudských duševných schopností*, akcentovanie možnosti rozvoja človeka prostredníctvom výchovy, výučby, ako aj zdôrazňovanie významu vonkajších sociálno-politických podmienok života, znamenalo pokrok aj v teoretických interpretáciách ľudskej dôstojnosti. Pojem slobody a možnosť voľby sa netýka už len oblasti mravného rozhodovania, ale sa rozširuje o spoločensko-ekonomické (osobná sloboda) a politické aspekty (zrušenie stavovských rozdielov a účasť na štátnej moci). Podľa J. J. Rousseaua ľud nie je pasívnym objektom múdreho zákonodarstva, ale aktívnym subjektom, ktorý disponuje vnútornými zdrojmi svojej aktivity. Z hľadiska úcty k človeku bolo nepopierateľnou Rousseauovou zásluhou znovuobjavenie a zdôraznenie antického princípu, podľa ktorého človek nemá byť prostriedkom výroby, ale jej cieľom. "*Človek je priveľmi ušľachtilý tvor, aby mal byť jednoducho nástrojom iných...*", naopak práca i produkcia majú slúžiť jeho spokojnosti a rozvoju ([17], 456). Neskôr tento princíp teoreticky rozpracoval a zovšeobecnil I. Kant, podľa ktorého človek nie je obyčajnou vecou, preto ani niečím, čo by sa dalo použiť ako prostriedok. Preto má každý konať tak, aby sa k ľudstvu (tak vo svojej osobe, ako aj v osobe iného) správal vždy ako k účelu, cieľu, nikdy nie ako k prostriedku. Kantov kategorický imperatív zdôrazňuje, že nielen iní, ale aj človek sám môže urobiť zo seba nedôstojný nástroj, vec. Úcta sa však dá prejavovať len človeku, vždy sa vzťahuje iba na ľudí, nie na veci. Podľa I. Kanta milovať bližneho znamená plniť povinnosti voči nemu. Mravné zmýšľanie, plnenie povinnosti na základe vnútorného mravného zákona, považoval za prepis evanjelia ([7], 96-103). Kant zdôraznil autonómiu človeka, jeho schopnosť disponovať slobodnou vôľou, založenou jedine na rozume. Táto sloboda a vedomie o nej, je nezávislosťou aj od náklonností a citov ([7], 136).

Významným medzníkom snáh o akceptovanie ľudskej dôstojnosti v sociálnom i individuálnom rozmere bola Veľká francúzska revolúcia s ideálom *rovnosti - bratstva - slobody*.

V novodobej histórii, po otrase človeka zo svojej neľudskosti a brutality, osobitne v oblasti medicíny, to bol 10. december 1948, keď Valné zhromaždenie OSN prijalo jeden z najvýznamnejších dokumentov 20. storočia *Všeobecnú deklaráciu ľudských práv* a s ňou spojené dokumenty. Môžeme konštatovať, že vážnosť a úctu človeku možno prejavovať zabezpečením sociálnych a individuálnych práv jednotlivca v ekvivalencii s požiadavkami a povinnosťami na neho kladenými, utváraním podmienok pre ich realizovanie a sankcionovaním ich dodržiavania na všetkých úrovniach života jednotlivca.

Dôstojnosť teda budeme chápať ako pojem morálneho vedomia, ktorý vyjadruje predstavy o hodnote ľudského jednotlivca ako bytosti rovnocennej, rovnoprávnej, slobodnej a autonómnej. Jednotlivé atribúty dôstojnosti sa navzájom prelínajú, ich oddeľovanie je možné len v rovine teoreticko-analytickej abstrakcie.

Na základe toho môžeme predpokladať, že dôstojný prístup k človeku znamená: 1. *prejavovať úctu k hodnote ľudskej bytosti*, jej osobnosti a individualite, vrátane jej ochrany; 2. *rešpektovať slobodu*, ktorá je špecifickým znakom ľudského bytia, konštitutívnym prvkom ľudskej existencie; ide nielen o slobodu rozhodovať o sebe, priamo alebo sprostredkované, na základe vôle, nezávislej od donútenia, ale aj o využitie ľudských dispozícií vo vzťahu k prírodnej a spoločenskej určenosti; 3. *spravodlivosť* (sociálnu, individuálnu), to znamená nežiadať ani nedostávať viac z hľadiska osobnej výhody, čo nevyklučuje kompenzácie nevýhody. Ide o rozdeľovanie hodnôt na základe rovnosti nie ako rovnakosti (potrieb, zásluh), ale ako rovnocennosti (v možnostiach prístupu bez znevýhodňovania); 4. *rovnoprávnosť* (opak diskriminácie), ktorú možno chápať aj ako spravodlivosť z hľadiska realizácie a ochrany práv i povinností; 5. *vytvárať možnosti pre uspokojovanie potrieb a záujmov ľudí*.

Intrasubjektívna rovina - vedomie osobnej dôstojnosti. V hlavných prúdoch európskeho filozofického myslenia sa popri reflexii sociálnych aspektov ľudského života a hľadani spôsobov optimalizácie medziľudských vzťahov zdôrazňuje aj individualita, identita jednotlivca, jeho vnútorný svet a prežívanie. Princíp "Gnoti seauton!" známy zo starogréckej veštiarne v Delfách, sa v rôznych obmenách objavuje vo filozofických, psychologických i umeleckých dielach. Vzťah človeka k sebe samému je dôležitou súčasťou jeho života. Sokrates považoval za rozumného jedine toho, kto bude poznávať sám seba a bude schopný skúmať, čo vie a čo nevie ([13], 80). Podľa Biblie možno všetky prikázania vyjadriť jediným: "*Miluj blížneho svojho ako seba samého.*" (R 13, 9) Charakter a kvalita tejto vnútornej osobnostnej interakcie je základom vzťahu k iným ľuďom. Kresťanstvo prehĺbilo vzťah človeka k sebe, uvedomenie si seba v morálnom rozmere aj zavedením spovede. Vnútorný vzťah človeka k sebe ako predmet poznávania vo filozofii, umení i v exaktných vedeckých disciplínach sa od 19. storočia stával čoraz aktuálnejším.

Rousseauovou historickou zásluhou zostane, že zdôraznil dosah spoločenských vzťahov na sebauvedomenie individua. Poukázal na to, že akonáhle sa začali ľudia porovnávať a oceňovať, vytvorila sa v ich duši predstava hodnoty a vážnosti a každý si začal robiť na ňu nárok. Z toho vznikli prvé povinnosti byť zdvorilým, zároveň každá i mimovoľná urážka sa stala krivdou, pretože urazený nielen cítil zlo, ale videl v nej

i pohrdanie svojou osobou, čo bolo pre neho často neznesiteľnejšie ako zlo samo. J. J. Rousseau rozlíšil "lásku k sebe" a "sebalásku", ktoré sú podľa neho odlišné svojou povahou i následkami. Prvá je citom prirodzeným, ktorý núti každého živočícha bdieť nad vlastným zachovaním a ktorý, usmerňovaný rozumom a súcitom, prebúdza u ľudí ľudskosť a cnosť. Sebaláska je cit umelý, zrodený v spoločnosti. Núti každého jednotlivca vážiť si seba viac ako všetkých ostatných, podnecuje u ľudí všetko to zlo, ktoré si vzájomne robia, a je skutočným prameňom cti ([16], 165-166). Ľudia žijúci v prírodnom stave si tiež môžu navzájom zámerne škodiť a spôsobovať veľa krutostí, ak im z toho plynie nejaká výhoda, nikdy sa ale navzájom neurážajú. Aj keď Rousseau chápe "sebalásku" iba negatívne, dôležité je, že tým odlišil nielen pôsobenie objektívnych skutočností (zla) od ich prežívania (ujma, urážka), ale poukázal na ďalšiu dimenziu intrapersonálneho - na sebaaprehovanie (sebaapohrdanie) ([16], 121).

Význam tohto osobnostného (seba-vedomovacieho, seba-hodnotiaceho) procesu v ontogenetickom vývoji jednotlivca reflektujú rôzne psychologické i antropologické disciplíny. Dieťa je už od narodenia sociálne disponované a táto interakčná dispozícia sa neustále rozvíja, mení, dopĺňa. Afektívne nepredchádza kognitívne (Ja nie je skôr ako Iný), všetko je od začiatku prítomné, vzájomne pôsobiace, zdokonaľujúce a diferencujúce sa. Podľa T. Todorova najdôležitejší rozdiel spočíva medzi *pasívnym* a *aktívnym* princípom (prvý spočiatku prevažuje) ([19], 80). Už vo veku 2 až 5 mesiacov sa snaží dieťa pritiahnúť pozornosť a pohľad rodiča a vedome sa učí odvracať svoj pohľad. Úsmev ako odpoveď na podnet, ktorého základom je naša vrodenná citlivosť na signály (dá sa spočiatku vyvolať aj maskou), sa postupne stáva kontrolovanou odpoveďou, získavanou v procese sociálneho učenia. Po niekoľkých týždňoch je na vyvolanie úsmevu potrebných čoraz viac črt tváre, neskôr sa dieťa neusmieva už na každú tvár, iba na tvár blízkych, najmä matky ([3], 95). V medziľudskej interakcii vzniká nielen uvedomenie si iného človeka, ale aj uvedomenie si seba. Vzniká reciprocita, dieťa prichádza na to, čo je zámernosť (robí niečo preto, že chce, nereaguje len na vonkajšie podnety), konštituuje sa ako subjekt ([19], 82-86). Zároveň dieťa začne túžiť po uznaní, ktoré mu dávajú rodičia, neskôr aj iní, pre neho významní ľudia, čím si utvára a prehľbuje vzťah k sebe samému. Rozvíja sa trvalá *potreba vedomia vlastnej hodnoty a sebaúcty, vedomie osobnej dôstojnosti*.

Predpokladom utvárania vedomia osobnej dôstojnosti každého jednotlivca je teda *úcta k sebe*, založená na uvedomovaní si seba v určitých sociálnych súvislostiach a vzťahoch, na sebaopoznávaní a hodnotení svojich aspirácií a možností, ale najmä na schopnosti realizovať svoje dlhodobé predstavy a ciele spojené so *zmyslom života*.

Poznávanie tejto dimenzie ľudskej dôstojnosti je v práci s človekom najdôležitejšie, nakoľko sociálne aspekty rešpektovania dôstojnosti sú v právnych štátoch do veľkej miery zabezpečované legislatívne.

LITERATÚRA

- [1] ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. 1. vydanie. Bratislava, Pravda 1979.
- [2] *Biblia*. Liptovský Mikuláš, Slovenská evanjelická cirkev a.v. v ČSSR 1989.
- [3] BUDA, B.: *Empatia*. 2. vydanie. Nové Zámky, Psychoprof 1994.

- [4] *Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe*. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 1994.
- [5] *Deontologický kódex Slovenskej lekárskej komory*.
- [6] EPIKUROSOV: *O šťastnom živote*. 1. vydanie. Bratislava, Pravda 1989.
- [7] KANT, I.: *Kritika praktického rozumu*. 1. vydanie. Bratislava, Spektrum 1990.
- [8] Kolektív: *Práva pacientov*. 1. vydanie. Martin, Asociácia nemocníc Slovenska 1995. 24 s. In: *Moderný medicínsky manažment* 2, 1995, č. 6.
- [9] MARTINKA, J.: *Úvod*. In: *Epikuros: O šťastnom živote*. 1. vydanie. Bratislava, Pravda 1989.
- [10] MARX, K., ENGELS, F.: *Vybrané spisy/I*. 1. vydanie. Bratislava, Pravda 1977.
- [11] *Mezinárodní dokumenty o lidských právech a humanitárních otázkách*. 1. vydanie. Praha, Melantrich 1989.
- [12] PATOČKA, J.: *Negativní platonizmus*. 1. vydanie. Praha, Československý spisovatel 1990.
- [13] PLATON: *Dialógy/I*. 1. vydanie. Bratislava, Tatran 1990.
- [14] PLATON: *Dialógy/II*. 1. vydanie. Bratislava, Tatran 1990.
- [15] PROSECKÝ, J.: *Prameny moudrosti. Mudroslovná literatura staré Mezopotámie*. 1. vydanie. Praha, OIKÚMENÉ 1995.
- [16] ROUSSEAU, J., J.: *Rozpravy*. 2. rozšírené vydanie. Praha, Svoboda 1989.
- [17] ROUSSEAU, J., J.: *Júlia alebo Nová Heloisa*. 1. vydanie. Bratislava, Tatran 1982.
- [18] *Synonymický slovník slovenčiny*. 1. vydanie. Bratislava, Veda 1995.
- [19] TODOROV, T.: *Spoločný život*. 1. vydanie. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1998.
- [20] WILSON, E., O.: *O lidské prirodzenosti*. 1. vydanie. Praha, NLN 1993.
- [21] *Zákon národnej rady Slovenskej republiky o zdravotnej starostlivosti*. Zbierka zákonov SR, čiastka 77, uverejnená 11. 10. 1994, s. 1350-1370.
- [22] *Zlomky starých stoikov*. 1. vydanie. Bratislava, Pravda 1984.

Práca vznikla ako súčasť riešenia projektu VEGA 1/7198/20.

Doc. PhDr. Mária Nemčeková, CSc.
 Ústav ošetrovateľstva JLF UK v Martine
 Sklabinská 26
 037 53 Martin
 SR
 e-mail:nemcekova@dean4.jfmed.uniba.sk